

Tolcsvai Nagy Gábor színvonalas, részletesen kidolgozott bemutatását érdemes elhelyezni a hasonló jellegű munkák sorában is. A nemzetközi nyelvészetben az első kísérletek után (l. pl. Schwarz 1992) az utóbbi évtizedben sorra jelentek meg a kognitív nyelvészet szintetizáló igényű bemutatásai (pl. Evans–Green 2006; Geeraerts [ed.] 2006). Magyar nyelven 2010-ben jelent meg az első hasonló jellegű munka, Kövecses Zoltán és Benczes Réka (2010) *Kognitív nyelvészet* című kötete. Azt mondhatjuk tehát, és ezt is mindenképp hangsúlyozni kell, hogy a magyar nyelvtudomány ezen a téren is „szinkronban” van, lépést tart a nemzetközi nyelvészet folyamataival.

Bár erre már korábban is utaltam, de befejezésül is hadd hangsúlyozzam újra azt a tényt, hogy a kognitív nyelvészet dinamikus, folyamatosan fejlődő diskurzus, egyre szélesedő, gazdagodó folyamat. E minden jel szerint nagy jövő előtt álló nyelvészeti paradigma magyarországi fejlődésében bizonyosan meghatározó szerepe lesz e könyvnek és – mint ahogyan a kognitív szemlélet hazai magalapozásában és eddigi útjában is – szerzőjének. Ehhez a kötet értékei alapján joggal hozzá lehet azt is tenni, hogy az e szintézisben foglaltak színvonala és jelentősége, általánosságban, azaz a nemzetközi nyelvészet szempontjából is hasznosítható értékei, illetve speciálisan a magyar nyelvet új szempontokból leíró meglátásai, elemzései miatt, továbbá a hazai nyelvtudomány eredményeinek demonstrálása céljából is igen hasznos lenne idegen nyelven, elsősorban angolul is publikálni.

SZAKIRODALOM

- Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006. *Cognitive linguistics. An introduction*. Edinburgh UP, Edinburgh.
 Geeraerts, Dirk (ed.) 2006. *Cognitive linguistics: basic readings*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
 Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford UP, Stanford.
 Schwarz, Monika 1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Francke, Tübingen.
 Wildgen, Wolfgang 2008. *Kognitive Grammatik: klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Walter de Gruyter, Berlin.

Pethő József
 főiskolai tanár
 Nyíregyházi Főiskola

Sólyom Réka: A mai magyar neologizmusok szemantikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014. Nyelvtudományi Értekezések 165. sz. 126 lap

A jelen könyv, a nagy hagyományú nyelvészeti sorozat újabb kötete, szaktudományos és hétköznapi értelemben is aktuális témával ismerteti meg az olvasót: neologizmusokat dolgoz fel, összetett, több szempontú megközelítésben, középpontba állítva a jelentéstani kérdéseket, összefüggéseket, folyamatokat. Ez utóbbi, vagyis kiemelten a szemantikai megközelítés előtérbe állítása a munka legfőbb újdonsága és értéke. A szemantikai szempont megjelent már Sólyom Réka korábbi tanulmányaiban is, de 2012-ben megvédett doktori dolgozatának immár központi témája volt. Az értekezés átdolgozott, könyvvé fejlesztett változatában, amely jelentős kérdőíves anyag feldolgozását is magában foglalja, a neologizmusok szemantikai szerkezetein kívül megismerhetjük a neologizmusalkotás és -befogadás mentális folyamatait.

A témaválasztás és a feldolgozás a nyelvhasználat egésze felől is jelentős tudományos értékkel bír. A mai magyar szókincs nagyságában, a szókészletben, a mindennapi beszélt nyelvben és a szaknyelvekben egyaránt olyan változások mennek végbe az utóbbi évtizedekben, különösen a rendszerváltoztatás óta, hogy joggal beszélhetünk akár jelenkori nyelvújításról is. A változások legmarkánsabb, mindenki által érzékelhető területe a szókincs bővülése, az új átvételű és a belső keletkezésű neologizmusok mennyiségi növekedése. E folyamat tendenciáit is érinti Sólyom Réka munkája: egyrészt a háttérül szolgáló fogalomtörténeti áttekintésben, amelynek során az ókortól a 21. századig történeti szempontból foglalkozik a neologizmus definiálásával, rámutatva az egyes meghatározások ellentmondásaira, hiányosságaira is; másrészt a nyelvhasználatot dinamikusan bemutató esettanulmányokban, amelyekben sorra-rendre kitér általános tendenciákra is.

A rendszerezés filológiai fontosságát és alaposságát nem elhallgatva, ahogy utaltam rá, a jelen könyv valódi újdonsága a mai magyar nyelvben megjelenő neologizmusok szemantikai felépítésének vizsgálata funkcionális-kognitív keretben. Az ehhez vezető elméleti háttér és módszertant, a definiálás szükségességét és problematikusságát vázolja föl a munka első része, a Bevezetés (9–11) és a Témafelvetés (13–6). A szerző itt alapozza meg a neologizmusok funkcionális megközelítésének a szükségességét, bemutatja a kognitív nyelvészeti megközelítésből adódó lehetőségeket: így a nyelvi változás dimenziójának bevonásával a metonimikus és a metaforikus jelentésváltozások működés- és használatközpontú értelmezését, a fogalmi integráció (blend) elméletének alkalmazási lehetőségét, majd pedig saját kérdőíves felmérésein alapuló elemzési eredményeinek értékelésével megadja az elméleti kérdések próbáját, vagyis a gyakorlatot, a nyelvi működést mutatja be – bizonyos mentális folyamatok modellálásával.

A neologizmus fogalmának új értelmezéséhez vezető összefoglaló szerkezete, felépítése – régóta kutatott, összetett kérdéskörrel lévén szó – szükségképpen kronologikus megközelítésű. Miként változott a neologizmus fogalmának értelmezése a hazai és a nemzetközi szakirodalomban? Melyek a fogalomértelmezés fő nehézségei; a túlzottan kitágított vagy túlzottan is korlátozott definíciókból fakadó ellentmondásai? Mit tartunk neologizmusnak, hol és hogyan húzzuk meg a vizsgálati határokat, mekkora az a korpusz, amely már releváns a feltett kérdések szempontjából – ezek a kérdések jelen vannak az áttekintésben, és megfogalmazódnak az olvasóban (17–9).

A neologizmus több szempontú meghatározása Sóllyom Réka munkájában olyan definíciót jelent, amely – a szóalak és a szerkezet mellett – a kommunikációs partnerek, a struktúra és az idő dimenzióját is figyelembe veszi. Meghatározása szerint „a neologizmus olyan újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, amelynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít” (19). Ez, a szerkezeti változások mellett a dinamikus jelentés- és stílustulajdonításra épülő, a kontextust is figyelembe vevő definíció véleményem szerint nemcsak a jelen munka keretein belül alkalmazható az ezredforduló óta eltelt időszak új szavaira, hanem általánosabb értelemben is jelenthet értelmezési és megközelítési módot.

A kognitív nyelvészeti megközelítésből fakadó lehetőségek bemutatása is világos fogalomértelmezésekkel indul. Megtudjuk, miként függ össze a konceptualizáció, a kategorizáció a szóalkotással, miért fontos az előtér-háttér viszony szerepeltetése, mi a konvencionalizáltság szerepe a neologizmus létrejöttében (általánosságban és majd egyen-egyenként), vagy hogy mindebben mi a célstruktúra és a jóváhagyó struktúra szerepe. De kitér a szleng jelenségére és a stílustulajdonítás összetevőire is (24–5). Az itt felvillantott fogalmakat és összefüggéseket a szerző megvilágítja és gondosan értelmezi, ez a módszere a kognitív nyelvészet alkalmazásához is szerencsésen hozzájárul.

A vizsgált szemantikai szerkezetek két nagy jelentéstani (és stilisztikai) kategória, a metonímia és a metafora köré szerveződnek, alapvetően úgy, mint két jelentésstrukturáló, jelentésteremtő konceptualizációs adottság és lehetőség köré. A könyv harmadik fejezete (27–56) előbb a metonimikus szemantikai szerkezetek kognitív nyelvészeti értelmezéseit írja le, közelebbről is a tartománymátrix, a referenciapont-szerkezet, a leképezés, a kiemelés lehetőségeit és szerepét – mások mellett George Lakoff és Mark Johnson, Klaus-Uwe Panther és Linda L. Thornburg megközelítései alapján. Majd az újkori metaforafelfogásokat mutatja be, ugyancsak reflektív módon, a „klasszikusi” Max Black-i rendszerezésből kiindulva Kövecses Zoltán jelentésfókuszon alapuló elméletéig vagy Tolcsvai Nagy Gábor megközelítéséig, amelyen át a szociokulturális összetevők és a kategorizációs modell fontosságát emeli ki.

Kiemelésre érdemes újdonsága a munkának a neologizmusokra nézve a fogalmi integráció (blend) közepontba állítása is. A mentális terek olyan „kis fogalmi egységek, amelyeket a beszéd során hozunk létre a szituációbeli megértés és cselekvés céljából” (49); a fogalmi integráció (blending) pedig ’elegyítés, vegyítés, amely mentális terekkel foglalkozik’ (51). E kettős szempont érvényesítése azért is lehet gyümölcsöző a neologizmusok szemantikai felépítésének vizsgálatában – véli a szerző –, mert a magyar neologizmusok felépítésüket, szerkezetüket tekintve változatosak: sok köztük az összetett szó (*kutyaszitter*), az igekötős ige (*betámad*), vannak szép számmal szó- és

toldalékcsonkok összekapcsolásából létrejött alakulatok (*csokoholista*) stb. (49). Feltételezése, hipotézise a következő fejezetben beigazolódik.

A negyedik fejezet, egyben a legnagyobb terjedelmű része a könyvnek, az egyes neologizmusok szemantikai elemzése és megjelenítése (57–110). Egyrészt az eddigi elméleti előkészítés alapján, másrészt kontextusba helyezve, a szerző által esettanulmányoknak nevezett típusok és egyedek bemutatásán keresztül. A kérdőíves felmérések értékelései pedig ugyanitt a mentális folyamatok modellálását szolgálják, a befogadói-értelmezői eredményeket/eredménytelenségeket mutatják meg. A szemantikai elemzések minden esetben a szavak és szerkezetek grammatikai felépítéséből indulnak ki, adott esetben kitérnek az idegen (angol) nyelvi mintára is. Ez utóbbira jó példa – a jelentéskonstruálás, a megértés szempontjából „zökkenőmentes” *csokoholista* meg az „akadályokba ütköző” *tanorexiás*.

A vizsgált típusok, a leírt esettanulmányok egyrészt különféle összetételekre vonatkoznak: olyanok, ahol az utótag a magyarban nem használatos önállóan: *kutyaszitter*; *dédiszitter*; tükörfordítással keletkezett összetételek: *gerillakertész*, *kanapészörf*, *passzívház*, *zöldbűnözés*; belső keletkezésűek: *bagolyvonat*, *kormányablak*; e- előtaggal keletkezettek: *e-könyv*, *e-könyv olvasó*. Másrészt az igekötős neologizmusokra, köztük is a *be-* igekötős igékre: *betámad*, *becéloz*.

Az esettanulmányok – bizvást mondhatom – a legizgalmasabbak, legérdekesebbek az olvasó számára. Mert a szemantikai leírások nyelvlélektani mozzanatokot is láttatnak. Igazolásul e helyütt csak egy-egy részletet emelhetek ki. Az egyik: nem sikeres a *passzívház* jelentésének a felismerése a fiatalabb korosztályok körében – derül ki a vizsgálatból, azt is megtudjuk, hogy miért nem. Részben azért, mert akik nem ismerik a *passzív* szó jelentéskörét, nem tudják értelmezni, hiába ismerik jól a *ház* szemantikai jegyeit. Sőt még a *masszív* fonológiai hasonlósága is belejátszik az értelmezésbe, ahogy a ’kemény ház, jó szerkezetű ház, megerősített ház’ „logikus” válaszok mutatják. A felismerés az idősebb nyelvhasználók körében sikeresebb, bár még itt is problémát okoz a németben természetes összetételei alak (80–4). A *kormányablak* felismertségi aránya ugyancsak alacsony, kiváltképp az iskolások körében; itt az előzetes tapasztalatok, ismeretek hiánya és az összetételi tagok poliszémiájának megléte a főbb magyarázó tényezők (91–4). Mindegyik esettanulmányhoz gondosan kimunkált ábrák tartoznak, amelyek láttatják is a jelentésszerkezetet, segítik a következtetések levonását. Ugyanígy az igekötős igék esetében, a *betámad* és a *becéloz* blendkénti ábrázolása szintén jól nyomon követhető vizuálisan (102, 103, 105, 108, 109).

Megtaláljuk az ismerős (és nem ismerős) neologizmusokat, az elemzésekben feltárul szemantikai szerkezetük, betekinthetünk a jelentéskonstruálás folyamataiba, a (metaforikus és metonimikus) jelentésviszonyok szerepébe, a lehetséges asszociációk okozta módosulásokba, amelyeket hangzásbeli és/vagy jelentésbeli kapcsolatok, tudásdarabok hívnak/vagy éppen nem hívnak elő. A korábban csak feltételezett szemantikai kapcsolatok modellálásában nemcsak széles körű, nemzetközi szakirodalmi ismereteire, hanem saját kérdőíves felméréseire és egyes közösségi oldalak anyagaira is építhet a szerző, és így meggyőzően tudja alátámasztani megállapításait, levonni következtetéseit.

Mentális és kognitív folyamatokról lévén szó, Sólyom Réka vizsgálatai jól mutatják, hogy a funkcionális-kognitív elméleti keret és módszertan a neologizmusok vizsgálatában, ott, ahol a nyelv dinamikája szinte „érzethetően”, „megfoghatóan” van jelen, eredményesen alkalmazható, és új eredményeket hoz. Éppen abban a régóta és folyamatosan kutató témakörben, mint a neologizmusok vizsgálata. Más oldalról közelítve, azért is lehet sikeres ez a nyelvhasználói stratégiákat figyelembe vevő megközelítés, mert a jelentést, a jelentéstulajdonítást a nyelvet szervező tényezők közül elsődlegesnek tekinti, és hangsúlyozza, hogy a nyelv tapasztalati alapú, a mentális megismerés és világenderemtés része.

Az elmélet és módszertan a jelen munkában nem pusztán háttérként jelenik meg, hanem látásmódként, szemléletként, feldolgozási módszertanként érvényesül. Érződik, hogy a mögötte levő tudásanyag (l. a felhasznált szakirodalom jegyzékét) folyamatos diskurzusban, műhelymunkában formálódott, csiszolódott. Ezt mutatja a könyv szerkesztettsége, tömörsége és ezt a szerző világos, az új fogalmakat megértető, a jelenségeket megmagyarázó stílusa.

„Mint az magából a vizsgált jelenségből is következik, a neologizmusokkal kapcsolatos jövőbeli feladatok folyamatosan napirenden vannak [...] A jelen munka keretei között e folyamat egy pillanatnyi metszetének bemutatására volt lehetőség: a további elemzés a jövő feladata” – írja

Sólyom Réka könyvének befejező részében. A téma adott, az anyag folyamatosan és „magától gyarapodik”, így hát kívánom, hogy további szemantikai esettanulmányok és elemzések készüljenek – újabb tanulmányok és könyvek formájában.

Heltainé Nagy Erzsébet

tudományos főmunkatárs – egyetemi docens

MTA Nyelvtudományi Intézet – KRE BTK Nyelvtudományi Tanszék

Vörös Ferenc: Kis magyar családnévatlasz. Kalligram, Pozsony, 2014. 440 lap

Érdekes könyv Vörös Ferenc *Kis magyar családnévatlasza*. És több szempontból is érdekes: külleménél, könyvészeti megoldásainál fogva, a tartalmát tekintve, a legkorszerűbb módszerek alkalmazásával történő feldolgozását és annak térképeken, táblázatokban összefoglalt bemutatását elénk tárva. Az olvasó legelső mozzanata, hogy kezébe veszi, majd nézegeti a könyvet. Itt éri az első meglepetés, az első érdekesség. A kötet fekvő téglalap formátumú, elsőső kötéstáblája színes térképrészlettel hívja föl magára a figyelmet. A szöveges részben a szedéstükör három függőleges kolumnára, azaz hasábra tagolt. Ez ugyan megnehezíti az európai ember számára az olvasást, hiszen könyveinkben ez számunkra szokatlan. Indokolja azonban ezt az 56. oldaltól kezdődő térképtár, amely máskülönben nem lett volna elhelyezhető és áttekinthető. A külsőleges, technikai meglepetés után tekintünk át a könyvet szakmai szempontok alapján.

A kötet címe nagyon találó és kifejező. Valóban családnévek atlasza és „kis” térképgyűjtemény, hiszen „mindössze” 106 magyar családnévet dolgoz föl a szerző által rendelkezésre álló összes számú magyar családnévből, amely mindösszesen 10 182 552 alapadattal számol a 2009. január 1-jei eszmei állapot szerint. A szerző választása arra a százhat családnévre irányult, amelyeknek száma ezen évben tízezer fölött volt Magyarországon.

Az előszóban és a bevezetésben megismerhetjük a kutatás előzményeit, az előmunkákat, az anyaggyűjtés lehetőségének különleges elérhetőségét, valamint a feldolgozás módszerét. Mindezt ismertette már sokkal részletesebben egy korábbi, 2013-as kötetében (*Mutatvány az 1720-as országos összeírás névföldrajzából*, 27–9), amellyel ott részletesebben megismerkedhet az olvasó. Ezt követi egy nagyon célirányos irodalomjegyzék, amely segíti a hasonló témában kutató kollégákat a válogatásban és a könnyebb eligazodásban.

Térjünk vissza az atlasz szakmai bevezető részére, kiemelve belőle néhány fontos vagy figyelemfelkeltő momentumot. A szerző maga írja, hogy négyévnyi munkáját ajánlja „a szakmai közönség és a szélesebb publikum számára”. A 13. oldalon egy korábbi írásának idézetét olvashatjuk, hogy valójában számára mit jelent a szélesebb, szakmai olvasói kör – nem kívánom a 17 soros részt pontosan citálni (honismeret, néprajz, kisebbségkutatás, kontaktológia, migráció és településtörténet kutatói stb.). Mindvégig összeveti munkáját a hazánkban eddig megjelent két legnagyobb családnévgyűjteménnyel, Kázmér Miklós *Régi magyar családnévek szótárával* és Hajdú Mihály családnév-enciklopédiájával. Keresi az egyezéseket, a hasonló megállapításokat, és mindvégig elénk tárja azokat az általa megállapított eredményeket, eltéréseket, amelyek újak az általa vizsgált névanyag adatai alapján. Szemléletesen tárja elénk, hogy a spontán vezetéknevek és a tudatos névváltoztatások, illetve a természetes és mesterséges névállomány hogyan keveredik a magyar névrendszerben. Mindezt bonyolítja az olyan, hazánkban használatos esetek, mint a többrészes családnévek, illetve ezek helyesírási változatai (külön- avagy kötőjelesen írva), az idegen és jövevényréteghez kapcsolt névkiegészítők, a szláv nyelvekből átkerült nevek meghagyott -ova birtokosképző, az egyéb közszói elemeket tartalmazó személynevek. Mindezt bonyolítja az a tény, hogy 2004-től Magyarországon megengedett a házastársak nevének összekapcsolása, amely, mint ahogy írja: „megnyitotta a kapukat a mesterséges családnévállomány rétegének felszaporodása előtt” (24).

Külön izgalmassá teszi a 2009-es névállomány vizsgálatát azzal, hogy korábbi, 1720-ból való gyűjtéséből bemutat és összevet 15 nevet, és ezeket térképlapon is mellékelni az összehasonlíthatóság céljával. Kevés ez a 15 név, ám mégis elegendő ahhoz, hogy bizonyíthassa: a természetes és a mesterséges migráció nem változtatta meg a történeti névréteg arányait (lásd a 29 lapon közölt táblázatot, amelyen az 1720-as és a 2009-es adatbázisok gyakorisági listáit veti össze a 12 leggyakoribb név esetében). Megállapítja, hogy „a korábbi népességmozgalmak ellenére időbelileg